

OBICEIURILE TRADIȚIONALE DE ÎNMORMÂNTARE ÎN COMUNITĂȚILE POLONEZE DIN BUCOVINA

MAGDALENA POKRZYŃSKA

Traditional Burial Customs in the Polish Communities in Bukovina

(Abstract)*

The article is devoted to the issues of the death and cultural customs associated with the human corps practiced in the Polish communities in Bucovina. In the first part of the text the author presents relationships between death, culture and social life. There are aimed the social functions of funeral, as well as durability and changes in terms of attitudes toward human death and human corps, that are happened in the modern and postmodern societies. In the main part of the article, the author follows the traditional “last way” of human being – from his/her dying, through caring for the corps and burial, to the habits expressing individual or collective memory about a died person. The article is based on the empirical data collected during field research 2016–2018 among Polish people who are living in two parts of the historical region of Bucovina: both in Romania (Suceava County) and in Ukraine (Chernivtsi Oblast).

Keywords: death, funeral customs, tradition, Bucovina, Polish people in Bucovina.

Trecerea timpului, moartea sunt lucruri care ating fiecare ființă vie. Problema morții și a trecerii într-o altă lume se înscrie printre acele aspecte importante care apar în orice cultură – indiferent de timp și spațiu. Moartea e un motiv important care se încadrează în identitatea umană. În imaginile și acțiunile legate de moarte se reflectă modul de înțelegere a lumii, construcția acesteia, locul persoanei respective în structura acesteia și sensul existenței sale, „relațiile dintre atitudinea față de moarte, în cea mai generală și mai comună formă a ei, și modificările în conștiința de sine și în relațiile față de alți oameni, sentimentul destinului individual și al destinului colectiv”¹.

Din perspectiva abordărilor antropologice tradiționale, dezvoltate pe baza perspectivei antropocentrice postiluministe, adeseori moartea este asociată cu

* Traducere: Magdalena Pokrzyńska.

¹ Philippe Ariès, *Rozważania o historii śmierci* (în continuare se va cita: Philippe Ariès, *Rozważania*), trad. Katarzyna Marczevska, Warszawa, Wydawca „Oficyna Naukowa”, 2007, p. 15.

activități legate de ritualul de trecere – acțiune colectivă având ca scop excluderea rituală a persoanei decedate din structura socială sau mai exact integrarea ei în „lumea cealaltă”². Desfășurarea și sensul înmormântării într-o anumită comunitate sunt direct legate de modul cum își imaginează lumea de dincolo. Este un ritual practicat nu numai din motive igienice și sanitare (necesitatea de a se debarasa de corp), dar (poate, mai presus de toate) de a facilita celui decedat trecerea în cealaltă lume/inexistență/o altă formă a existenței (în funcție de convingerile acceptate în cultura respectivă). Ceremoniile de înmormântare îndeplinesc și o serie de funcții tainice. Din perspectiva experienței și a vieții individului, acestea constituie un fel de tratament terapeutic, menit să amelioreze șocul produs de moartea membrului respectivului grup, oferă posibilitatea de descărcare a emoțiilor cauzate de moarte, creează un cadru pentru exteriorizarea sentimentelor legate de aceasta, organizează activitățile persoanelor celor mai afectate de moartea respectivului om (fiind un fel de indicator pentru cei care pot fi dezorientați de moartea cuiva apropiat). Înmormântarea marchează și procesul de reintegrare a acelor persoane în societate (adeseori îndeplinind un nou rol social, de exemplu nu de soție, ci de văduvă). Din perspectiva vieții colective, înmormântarea este o activitate colectivă care are rolul unei funcții de integrare, confirmând existența ordinii sociale și obligându-i pe membrii comunității să se confrunte cu propria mortalitate³.

Atitudinile față de moarte se manifestă în relația cu persoana muribundă, în relația cu corpul/cadavrul și în strategiile de a face față propriei mortalități⁴. Concepțiile culturale și activitățile sociale legate de moarte se schimbă foarte încet⁵. Cu toate acestea, în secolul al XX-lea, în societățile industrializate și urbanizate ale Occidentului, atitudinea față de moarte se modifică rapid: dacă în secolele de demult era un eveniment social cu o semnificație publică, atitudinea contemporană față de moarte constă în ascunderea ei în sfera privată, separând-o în instituții specializate în acest sens⁶. Cercetătorii afirmă că printre factorii cei mai importanți care determină schimbări în atitudinea față de moarte sunt: secularizarea, urbanizarea și modificările familiei legate de aceasta, precum și dezvoltarea medicinei⁷. Noile descoperiri și realizări tehnologice duc la apariția unor noi

² Arnold van Gennep, *Obrzędy przejścia. Systematyczne studium ceremonii. O bramie i progę, gościmności i adopcji, o ciąży i porodzie, o narodzinach, dzieciństwie, dojrzewaniu i inicjacji, o święceniach kapłańskich i koronacji królów, o zaręczynach i zaślubinach, o pogrzebie i porach roku i o wielu innych rzeczach*, trad. Beata Biały, introd. Joanna Tokarska-Bakir, Warszawa, Wydawca „Państwowy Instytut Wydawniczy”, 2006, p. 151.

³ Antonina Ostrowska, *Śmierć w doświadczeniu jednostki i społeczeństwa*, Warszawa, Wydawca „Wydawnictwo IFIS PAN”, 1997, p. 233–234.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Philippe Ariès, *op. cit.*, p. 17.

⁶ Idem, *Człowiek i śmierć*, trad. Eligia Bąkowska, Warszawa, Wydawca „Państwowy Instytut Wydawniczy”, 1992, p. 549–590.

⁷ Józef Baniak, *Desakralizacja kultu religijnego i świąt religijnych w Polsce. Studium socjologiczne*, Kraków, Wydawca „Zakład Wydawniczy NOMOS”, 2007, p. 438–439.

întrebări și la căutarea unor noi soluții. Împreună cu noile tendințe ale gândirii din umanismul înțeles în linii largi sau la granițele acestuia (de exemplu, sub forma transumanismului, postumanismului și al noului mod de abordare a subiectivismului și a agentivității) se modifică perspectiva prin care este privită existența umană. Limitele umanității, relațiile dintre *homo sapiens* și animale și restul naturii, mortalitatea individului, supraviețuirea lui biologică și viitorul sunt văzute într-o nouă lumină⁸.

Cu toate acestea, în viața modernă a locuitorilor din Bucovina se găsesc multe comportamente tradiționale și credințe legate de moarte. „În trecut, în special la sate (atât în casele țăranilor, cât și în conace) și în micile comunități locale era un eveniment și o experiență care, după cum afirmă M. Wańkiewicz, avea o notă amplă și profundă”. Ritualul funerar avea „maiestuozitatea, splendoarea și celebrarea sa – un ritual lung, complicat, plin de semnificații pentru persoana decedată și apropiatii acesteia” – scria despre cultura poloneză de demult cercetătoarea poloneză Maria Ogradowska⁹. Maiestuozitatea, splendoarea și celebrarea amintite însoțesc în mare parte în continuare ritualul de trecere „în cealaltă lume” în comunitățile poloneze din Bucovina. Ritualul funerar din a doua jumătate a secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea păstrează aici multe dintre elementele sale tradiționale, fie în domeniul obiectivelor culturale ale acțiunilor întreprinse, fie în sensul modurilor de realizare a acestor obiective (tipologia atitudinilor – R. Merton).

Subiectul acestei lucrări constituie activitățile culturale privind contextul morții umane în comunitățile poloneze din Bucovina. Lucrarea este rezultatul cercetărilor pe teren realizate între anii 2015 și 2018 de către o echipă interdisciplinară polono-ucraineană în cadrul proiectului „Graiul polonez în Bucovina Carpatică. Documentarea unui patrimoniu național pe cale de dispariție”, proiect condus de către Helena Krasowska, de la Instytut Slawistyki din Polska Akademia Nauk (Academia Poloneză de Științe). În timpul cercetărilor, au fost efectuate interviuri detaliate pe mai multe teme cu persoanele care au declarat că sunt de origine poloneză. Printre subiectele discutate au fost chestiunile referitoare la obiceiurile legate de moarte. Au fost intervievate 358 de persoane (190 de persoane în Ucraina și 168 în România), în diferite forme ale limbii polone, în limba ucraineană sau în limba română. Partenerii de discuție au fost persoane de ambele sexe, de vârstă matură (60+), care locuiau fie la sat, fie la oraș, reprezentând niveluri diferite de educație și diverse grupuri profesionale. Majoritatea dintre cei intervievați (254 de persoane, ceea ce constituie peste două treimi din toți participanții la cercetare) s-au născut între anii 1924 și 1956. Cercetările au fost făcute în 58 de localități: 39 în Ucraina (partea nordică a Bucovinei) și 19 în România (partea sudică a Bucovinei).

⁸ Ewa Domańska, *Nekros. Wprowadzenie do ontologii martwego ciała*, Warszawa, Wydawca „Wydawnictwo Naukowe PWN”, 2017, *passim*.

⁹ Barbara Ogradowska, *Polskie tradycje i obyczaje rodzinne*, Warszawa, Wydawca „Sport i Turystyka – MUZA SA”, 2008, p. 232.

Harta cu localitățile unde au fost făcute cercetările.

Încă din perioada austro-habsburgică din istoriei Bucovinei, în pofida trecerii timpului, a comunismului și a migrațiilor, cultura bucovineană este în continuare una transfrontalieră, iar locuitorii acestei zone, atât în România, cât și în Ucraina sunt diversificați din punct de vedere etnic. Conform datelor ultimelor recensăminte generale (2001 – Ucraina, 2011 – România), persoanele care s-au declarat de naționalitate poloneză constituie: în regiunea Cernăuți – 0,4% (3 367 de persoane) din totalul locuitorilor (adică 919 028 de persoane)¹⁰ și în regiunea Sucevei – 0,3% (1 922 de persoane) din totalul locuitorilor (634 810 de persoane)¹¹. Polonezii din

¹⁰ Національний склад населення чернівецької області та його мовні ознаки (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Частина 1, за редакцією В. Камінської, Чернівці, Editura „Державний Комітет Статистики України. Чернівецьке Областне Управління Статистики”, 2003, p. 4–5.

¹¹ <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/> (accesat la 7 februarie 2019).

Bucovina se caracterizează prin diversitate, care se manifestă nu numai prin diferențele tipice legate de sex, vârstă, educație, profesiunea practică sau locul de domiciliu (sat/oraș). Trăsăturile caracteristice care diferențiază comunitatea poloneză din Bucovina sunt, de asemenea, experiența și amintirile comunismului, altele în zona nordică – ucraineană, altele în zona sudică – românească. Mediul este diversificat și din punctul de vedere al cunoașterii limbii, inclusiv al graiurilor¹². Cercetările demonstrează că, în pofida schimbării de generații în cultură și limbă, sunt în continuare vizibile modelele vechi, cu care populația a venit în Bucovina la trecerea dintre secolele al XVIII-lea și al XIX-lea și în secolul al XIX-lea. Pe fondul întregii comunități poloneze din Bucovina, datorită graiului specific și obiceiurilor tradiționale, merită o atenție specială muntenii polonezi, ale căror colonii compacte pot fi întâlnite în satele Pătrăuții de Jos, Stara Huta, Tereblecea (din Ucraina) și Solonețu Nou, Poiana Micului și Pleșa (din România).

La fel ca în cazul altor comunități post-migrație și în Bucovina, încă de la începutul colonizării organizate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, biserica și religia au constituit elemente importante în integrarea socială, au creat o legătură nu numai cu lumea transcendențială, dar și în relațiile interpersonale și în continuarea tradițiilor familiale și naționale. Credincioșii romano-catolici constituiau una dintre minoritățile religioase din Bucovina multiethnică. Adeseori, religia comună era un factor de legătură care depășea granițele etnice.

După al Doilea Război Mondial, întreaga zonă a Bucovinei istorice a fost afectată de influența puternică a ideologiei comuniste, ostilă religiei tradiționale. În partea sudică, în ciuda diferitelor restricții impuse de către autoritățile statului și a atitudinii nefavorabile față de credincioșii practicanți, catolicii au avut ocazia să participe sistematic la viața liturgică și sacramentală, precum și la tradițiile familiale și vecine care cultivă obiceiurile legate de ciclul vieții umane și de anul liturgic. Situația credinței religioase individuale și a vieții socio-culturale în domeniul apartenenței confesionale a fost extrem de dificilă în partea nordică, sovietică, a regiunii, unde, până la Perestroika, singura biserică activă în care avea loc regulat Sfânta Liturghie era Biserica Înălțarea Sfintei Cruci din Cernăuți. Se poate afirma că întregul voievodat, împreună cu periferiile din zonele Pocuția și Podolia reprezentau, informal vorbind, o mare comunitate parohială. Aproape toate sacramentele care au fost primite de către membrii comunității poloneze de la sfârșitul războiului și până în anii '90 ai secolului al XX-lea au fost acordate fie de preotul Józef Jędrzejewski (care a fost paroh între anii 1961 și 1970), fie de preotul Franciszek Krajewski (paroh în perioadele: 1939–1961 și 1970–1990). Activităților ferme ale celor doi preoți din Bucovina nordică, activități mereu șicanate de autoritățile statului și adeseori chiar periculoase, li se datorează existența unuia dintre puținele sanctuare din Uniunea Sovietică unde exista serviciu religios

¹² Helena Krasowska, Magdalena Pokrzyńska, Lech Suchomłynow, *Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Mowa polska na Bukowinie: Ukraina-Rumunia*, Warszawa, Wydawca „Wydawnictwo Instytutu Slawistyki PAN”, 2018.

permanent. Situația religiei în statul sovietic influența considerabil viața membrilor comunităților poloneze din Bucovina, tradițiile lor familiale și obiceiurile din imediata vecinătate. Unele dintre ele au fost parțial abandonate, o parte au suferit modificări (de exemplu înmormântări în spirit creștin, însă fără participarea preotului, care fără o aprobare specială de la autorități nu avea dreptul să efectueze niciun fel de alte activități legate de cultul religios în afara zidurilor bisericii din Cernăuți). Totodată au apărut noi practici care aparțineau curentului oficial al vieții în comunism și erau în contradicție cu formele tradiționale (de exemplu, înmormântare laică).

Trăsătura tradițională a ritualului înmormântării este caracterul său casnic, familial și local. Aceste caracteristici reies din interviurile realizate în Bucovina. Atât în partea ucraineană, cât și în cea românească, persoana moare cel mai des acasă și până la înmormântare corpul ei rămâne înconjurat de familie, de rude și de vecini. Premoniția morții iminente presupune luarea rămasului bun de la cel care trece pe lumea cealaltă. Muribundul este vizitat de familie, prieteni și vecini. În România, interlocutorii aminteau de obicei și despre vizita preotului și ultima spovedanie. În Ucraina, una dintre persoanele (Panca) care a crescut în realitățile sovietice și nu a avut niciodată ocazia de a participa la primirea preotului cu viaticul, povestea despre faptul că, în anii '90, pe patul de moarte, soacra a instruit-o despre felul în care trebuie să se comporte într-o asemenea situație. Lângă muribund întotdeauna veghează cineva. În acele clipe grele nu este lăsat singur. În timpul cercetărilor a ieșit la iveală că mulți dintre cei intervievați au fost martori, într-un anume fel au participat, la moartea cuiva din casă. Momentul tranziției către lumea cealaltă nu rămâne neobservat. În prezența morții iminente, anturajul este obligat să păstreze o atmosferă de rugăciune solemnă, trebuie să domine pacea și liniștea. Motivul prezent inevitabil în timpul morții, dar mai ales după constatarea decesului, este lumina – focul viu, reprezentat de flacăra lumânării. Conform tradiției, ar trebui să fie „gromnica”¹³ – o lumânare mare sfințită în biserică. În biserica romano-catolică această lumânare se sfințește pe 2 februarie, de sărbătoarea Întâmpinării Domnului, numită popular în Polonia „Matki Boskiej Gromnicznej” (Maica Domnului, păzitoarea împotriva furtunilor). Însă, în realitățile sovietice existente în nordul Bucovinei, acest lucru nu era întotdeauna posibil. Atunci era utilizată orice altă lumânare. Lumânarea era pusă în mână muribundului. Adeseori cineva dintre cei apropiați îl ajută pe muribund să o țină sau lumânarea se pune în imediata apropiere a acestuia. Multe povestiri despre moartea cuiva apropiat demonstrează existența unui presentiment care o anunță (trezire bruscă, o durere bruscă în piept etc.). Imediat după deces, începe agitația legată de pregătirea înmormântării. Comunitatea locală este informată despre moartea vecinului. Moartea se anunță prin tragerea clopotelor în fiecare zi, până în ziua înmormântării (în zona sovietică acest lucru se întâmpla foarte rar, întrucât chiar dacă biserica nu

¹³ În Polonia – o lumânare specială, dedicată Maicii Domnului, despre care se credea că ferește de furtuni și fulgere; grom în limba polonă înseamnă fulger.

a fost distrusă și clădirea a rămas, clopotele erau cel mai adesea confiscate de stat). Am mai notat practici legate de oprirea ceasului la ora morții și de acoperirea oglinzilor și a televizoarelor cu pânză neagră.

Comunitatea formată din familie și vecini se ocupa de pregătirea corpului și a locului unde acesta va fi ținut până la înmormântare, timp de trei zile. De obicei, de spălat se ocupă o persoană dintre vecini, adeseori se aplică regula că bărbatul e spălat de un bărbat, femeia de o femeie (Solonețu Nou). Există și persoane care au fost de nenumărate ori rugate să facă acest lucru, devenind un fel de specialiști locali în acest domeniu. Din povestirile lor reiese că pentru spălat se folosește apă caldă și un prosop proaspăt sau tifon. O practică des întâlnită este să i se vorbească persoanei decedate în timpul spălării, dar mai ales al îmbrăcării (când corpul, care devine tot mai rigid, nu se supune activităților care sunt realizate). Îmbrăcatul este însoțit și de rugăciuni. Se întâmplă să fie păstrat obiceiul arhaic de vărsare a apei într-un loc retras, pentru ca cei vii să nu intre în contact cu ea. Acest lucru se explică prin faptul că se încearcă evitarea utilizării ulterioare a acesteia în scopuri magice (Crasna-Ilschi). Însă, acest obicei nu este cunoscut și practicat pretutindeni. La fel de diferite sunt modurile de debarasare a materialului utilizat pentru spălarea corpului. Acesta este ars (Solonețu Nou) sau este păstrat (circula convingerea despre puterile sale magice și era utilizat ulterior pentru diverse activități de protecție – de exemplu pentru „a trece cu bine” frontiera de stat) (Cernăuți). Și în acest caz am constatat diferențierea caracteristică pentru comunitatea poloneză din Bucovina: obiceiul dăruirii unui prosop persoanei care s-a ocupat de spălarea decedatului există printre polonezii din exteriorul enclavei poloneze, care trăiesc înconjurați de populația ucraineană (de exemplu, în Bănila pe Siret). În alte localități era un serviciu pentru care nu exista obiceiul de a oferi ceva (de exemplu, în Pătrăuții de Jos). Toate persoanele mature decedate au cu ele pe ultimul drum ceva de acoperit capul. Femeia poartă batic, iar bărbatului i se pune lângă cap o pălărie. Conform obiceiului, decedatul e îmbrăcat în lenjerie nouă. Celelalte haine (costumul și cămașa pentru bărbat, rochia sau fusta și bluza pentru femeie) și încălțăminte pot fi deja purtate. De obicei, persoanele în vârstă au pregătită ținuta pentru ultimul drum. Demult, la sate, cei decedați erau îmbrăcați în costume tradiționale. În acest caz, aceeași îmbrăcăminte era purtată în timpul a două ritualuri: la nuntă și la înmormântare.

În conformitate cu tradiția, persoanele tinere decedate erau îmbrăcate ca pentru nuntă – fetele purtau rochie albă de mireasă, iar băieților li se puneă un mic buchet la butonieră. De asemenea, desfășurarea înmormântării este și ea aparte. Dacă persoana decedată era logodită, atunci logodnicul/logodnica însoțește sicriul în procesiunea funerară (ca la nuntă). Sicriul este purtat atunci de către tineri. Tot ei, în timpul înmormântării, joacă rolul cavalerilor de onoare. Copiii decedați sunt și ei îmbrăcați în alb – dar în acest caz înmormântarea nu face nicio referire la motivele de nuntă. În sicriu se pune întotdeauna o iconiță cu Maica Domnului sau cu Isus Cristos, rozariul (care se împletește pe palme) și o carte de rugăciuni. Decedatul

este echipat și cu obiecte de folosință zilnică, precum pieptene, ac și ață, batistă, uneori chiar și cremă de ras sau pastilele pe care persoana decedată le lua. Unii mai adaugă bani simbolici și o mică sticlă de votcă. Dacă bărbatul decedat era mai în vârstă, i se pune în sicriu și un baston. De obicei, decedatului i se leagă picioarele și maxilarul – pentru ca picioarele să fie apropiate, iar gura închisă. Înainte de înmormântare, legăturile sunt scoase. Ele fie rămân în sicriu, fie se ard, ca să nu intre pe mâna persoanelor de rea credință. Există convingerea că pot fi utilizate pentru vrăji. Sicriul se decorează cu flori. În România există obiceiul înmormântării cu flori artificiale și nu naturale. Florile naturale se scot din sicriu înainte de înmormântare, conform principiul delimitării lumii vieții de cea a morții. Pe vremuri se puneau în sicriu frunze de nuc, ouă de găină proaspete și var, lucruri care ar fi trebuit să împiedice descompunerea corpului și mirosurile neplăcute (Crasna-Ilschi). Întotdeauna în sicriu se pune o pernuță. În Ucraina a fost menționat vechiul obicei de a umple perna cu așchiile rămase după rindeluirea sicriului (Pătrăuții de Jos). În România este menționat obiceiul de a pune sub cap plantele sfințite de Rusalii (Coborârea Duhului Sfânt) sau de a umple cu ele perna (Solonețu Nou). De obicei, corpul pus în sicriu este acoperit. Pe vremuri era acoperit cu pânză, în prezent se acoperă cu un tul. Corpul este expus în partea reprezentativă a casei, într-o cameră special amenajată pentru aceasta, unde este vizitat de către rudele apropiate sau mai îndepărtate, vecini, cunoscuți. Statutul social contează și după moarte. Persoanele importante din comunitate sunt tratate cu mai mult respect, fapt care se manifestă prin prezența unui număr mai mare de persoane care își iau un ultim rămas bun din ziua morții și până la înmormântare. Practic, oricine are acces la rămășițele trupești ale defunctului. Copiii nu sunt izolați de moarte.

Interlocutorii relatează că până nu demult sicriul era făcut de către tâmplarul local imediat după deces (numai în situațiile în care cineva se aștepta la o moarte iminentă, sicriul era comandat mai devreme). Până când era gata, decedatul – după ce era spălat și îmbrăcat – era pus pe masă, pe perne. Deși în limbajul popular – atât în Ucraina, cât și în România – există în continuare expresia „a sta întins pe perne”, obiceiul acesta dispare. Actualmente, sicriul nu este făcut la comandă, ci se cumpără în punctele specializate. Imediat după spălarea și îmbrăcarea defunctului, acesta este pus direct în sicriu, iar sicriul este plasat pe masă sau pe catafalc. După cum am amintit deja, este în continuare actual obiceiul de a priveghea lângă corpul celui decedat – din momentul morții, timp de trei zile (ziua și noaptea), până la înmormântare. Toată lumea se roagă, dar femeile joacă rolul principal. Ele cântă „Îngerul Domnului”, „Serdeczna Matko”¹⁴, conduc rozariul și alte rugăciuni pentru cel răposat. Familia roagă pe cineva dintre vecini să conducă rugăciunile. În fiecare localitate există persoane care au îndeplinit acest rol de nenumărate ori. Această funcție este privită ca un serviciu de onoare, pentru care nu se încasează bani.

¹⁴ Cântec religios foarte important pentru polonezi, prin care păcătoșii o roagă pe Sfânta Fecioară să aibă grijă de vii și de morți. Melodia aparține, de fapt, unui vechi cântec patriotic polonez, „Boże coś Polskę”.

În comunitățile muntenilor polonezi, atât în nordul, cât și în sudul Bucovinei, există obiceiul ca seara să se meargă la așa-zisul lubek (acum începe să se utilizeze și „la rozariu” – Pătrăuții de Jos). Se poate spune că înainte de înmormântare, lubek este perioada când se adună cele mai multe persoane în jurul răposatului. Vin și femei și bărbați de diferite vârste. Familia apropiată pregătește ceva de servit pentru vecinii și cunoscuții care îi vizitează în aceste zile – prăjituri, învârtită (un fel de cozonac) cu mac, apă, sucuri, vin; bărbații sunt serviți chiar și cu vodcă. Nu întotdeauna întâlnirile au un caracter înălțător și trist. Bineînțeles că domina seriozitatea și atmosfera de rugăciune. Însă, noaptea, pentru a nu adormi, oamenii discută diverse lucruri, pe teme foarte diferite și nu numai legate de cel răposat, de moarte și de cele veșnice etc. Dintre obiceiurile legate de lubek, sunt cunoscute jocuri precum kotas, studnia, róza, care erau cândva practicate de către tinerii adolescenți. Aceste jocuri aveau o ușoară conotație sexuală, ilustrând, de fapt, eterna luptă dintre viață și moarte. În schimb, de obicei bărbații maturi sunt cei care rămân să privegheze noaptea, după ce femeile pleacă acasă. Aceștia joacă șah, cărți și adeseori beau alcool.

Pe vremuri, tot priveghiul, cu toate întâlnirile pe care le presupunea, avea loc în aceeași încăpere unde era expus sicriul cu cel răposat. Din motive sanitare, acum întâlnirile au loc în camera de alături. Interlocutorii afirmă că inclusiv preoții propun o asemenea soluție (în cazul în care nu există încăperi frigorifice sau capele la cimitir). În unele localități locuite de către populația de origine poloneză, preotul intenționează să construiască o asemenea capelă la cimitir, în care să poată fi expus trupul răposatului până în momentul înmormântării. Sicriul se scoate din casă în ziua înmormântării. Tot mai des în Bucovina se ocupă de acest lucru angajații unei firme de servicii funerare (mai ales la oraș). Pe vremuri, după cum își amintesc cei intervievați, sicriul era scos de vecini și cunoscuți. Există comportamente tradiționale asociate cu scoaterea sicriului din casă. În primul rând se bate cu el de trei ori de prag, spunând de trei ori formula de rămas bun (de exemplu, în Pătrăuții de Jos: „Rămâneți sănătoși!”). În curte, o persoană vorbește cu voce puternică în numele celui răposat, cerând iertare pentru greșelile făcute în timpul vieții față de Dumnezeu, de vecini, de soț/soție și de anumiți membri ai familiei. Sicriul se închide în curte (spre deosebire de obiceiul ortodox, unde se pune capacul la sicriu abia înainte de coborârea lui în groapă). De asemenea, se închide ușa. Familia apropiată rămâne pentru o vreme în încăperea unde a fost răposatul, uitându-se unii la alții sau în direcția opusă celei în care a fost scos sicriul. Există și obiceiul ca după scoaterea sicriului, unul dintre participanții la înmormântare să strige tare (Rakowiec). Se crede că aceste activități ajută la ruperea legăturilor celui răposat cu această lume. În unele localități, pe masa unde a fost sicriul se pun pâine, sare și apă sfințită. Sunt alimente simbolice pentru suflet. După șapte zile, după ce s-a comandat o liturghie pentru sufletul celui răposat, familia apropiată împarte această pâine. Fiecare primește câte o bucățică, o „înmoaică” în sare și o mânăncă. Acest obicei este un fel de ultimă masă comună împărțită cu cel decedat, ultimul rămas

bun înainte de plecarea în lumea de dincolo. Interlocutorii au mărturisit că acesta a jucat un rol important în viața lor, îndeplinind o funcție foarte importantă în sfera emoțională, aducându-le alinare și ajutându-i să accepte moartea persoanei apropiate.

Există convingerea că sufletul părăsește treptat această lume. După moarte sufletul rămâne aproape de corp, însoțindu-l până la înmormântare. Conform credinței tradiționale, sufletul este prezent printre cei vii și după înmormântare, timp de patruzeci de zile, după care trece pe lumea cealaltă. A fi pe moarte în zilele Triduumului Pascal și a muri în Duminica Paștelui se consideră a fi o participare directă la patimile și învierea Domnului¹⁵. Un semn bun referitor la soarta ulterioară a sufletului celui răposat este desfășurarea priveghiului până la înmormântare. Când rugăciunea e „ușoară”, se cântă și se roagă cu ușurință lângă trup, înseamnă că sufletul merge în rai.

În mod tradițional, sicriul era dus la cimitir de o căruță trasă, de obicei, de doi cai. Dacă răposatul era fierar, atunci erau înhâmați patru cai. În ultimele decenii au avut loc schimbări. În orașe, mai ales în cele mai mari, Cernăuți și Suceava, de transportul sicriului se ocupă mai degrabă firmele de servicii funerare, care utilizează autoturisme. Treptat, și la sate sunt introduse noutățile de acest tip, deși mai putem întâlni un convoi tras de cai, de acasă până la biserică și apoi la cimitir. În cele mai multe cazuri a fost alegerea conștientă a celui decedat, care și-a exprimat această dorință înainte de a muri. Se acordă o mare atenție faptului că răposatul trebuie așezat în așa fel încât, în timpul transportului, să aibă picioarele înainte, în direcția bisericii unde este dus sicriul, iar în biserică, în direcția altarului. După liturghie, sicriul se întoarce, pentru ca, la părăsirea bisericii, să iasă din nou „cu picioarele înainte” către locul de înmormântare.

Comparativ cu bogatele obiceiuri ortodoxe, procesiunile poloneze arată modest. În față este crucea însoțită de două steaguri, iar sicriul este acoperit. În unele localități există în cimitir morminte zidite (Cernăuți, Bulai). Însă, cel mai des sunt întâlnite mormintele săpate direct în pământ, de către vecinul care a fost rugat să facă acest lucru. De asemenea, acoperirea mormântului se face și ea tot manual, în prezența participanților la înmormântare. Toți așteaptă, rugându-se cu voce tare, cântând pentru sufletul celui răposat, până când mormântul este acoperit în întregime cu pământ. În mod tradițional, în timpul ceremoniei de la cimitir, fiecare participant la înmormântare ține în mână o lumânare aprinsă după scoaterea sicriului din biserică (Pătrăuții de Jos). La Pleșa, acest obicei se păstrează până astăzi. Fiecare lumânare este aruncată de participantul la înmormântare în groapă. Abia atunci se încheie înmormântarea. Pe mormânt se pun flori și lumină – pe vremuri lumânări, acum, de obicei, candelă.

De cele mai multe ori se urmărește ca răposatul să fie înmormântat în mormântul familiei, „ca să aibă cine să vină la mormânt” – moștenitorii, foștii vecini și copiii lor, pentru a păstra vie amintirea celui decedat. În acest mod se păstrează în

¹⁵ Se spune: „wybawiuny, je kolo samego Jezusa, bo wtedy niebo jest roztworione” – „omul este mântuit, este lângă însuși Isus, pentru că atunci cerul se deschide” (Rakowiec).

continuare contactul dintre lumea celor morți și a celor vii. Legătura are un alt statut, însă este resimțită în continuare și exprimată prin diverse practici. Lumea trăită cuprinde orizonturi mult mai largi decât cele care pot fi direct observate. Totodată este și o cale, prin includerea celor decedați în viața de aici și acum, de a conferi vieții sociale un caracter supranatural. Comunitatea celor vii este văzută de către membrii săi ca un element al ordinii cosmice, care depășește dimensiunea fizică măsurabilă a timpului și spațiului. Mormintele respective se vizitează regulat, mai ales în timpul sărbătorilor religioase. De 1 noiembrie se rostesc rugăciuni colective pentru sufletele celor răposați. La Solonețu Nou există obiceiul de a-i pomeni pe cei răposați în ajunul Coborârii Duhului Sfânt (Rusaliilor). În această zi, în sat are loc procesiunea tradițională de la biserică la cimitir. În nordul Bucovinei, există obiceiul de a lăsa un loc liber la masa din Ajunul Crăciunului și de a păstra mâncarea pe masă după luarea cinei de ajun pentru nevoile sufletelor rudelor moarte. Tinerii care se căsătoresc vizitează, adeseori chiar în ziua nunții, îmbrăcați în costumele de miri, mormintele părinților morți. Totodată, biserica, întrucât joacă un rol primordial în viața cotidiană a polonezilor din Bucovina, recomandă rugăciuni dese pentru sufletele celor răposați.

După înmormântare, toți participanții merg la praznic. Până nu demult, acesta era pregătit acasă, acum, tot mai des, în funcție de locul de domiciliu (sat/oraș) și de posibilitățile financiare, se comandă acest prânz la restaurant. Cu câțiva ani în urmă, prânzul era pregătit cu ajutorul vecinilor, care organizau o clacă. Aceste tradiții sunt în continuare cultivate în anumite comunități (de exemplu, în Pleșa). În timpul praznicului, toți cei adunați se roagă nu numai pentru sufletul persoanei care tocmai a fost îngropată, ci și pentru sufletele din familia răposatului și pentru toate acele suflete necunoscute pentru care nu se roagă nimeni și de care nimeni nu își aduce aminte. Abia după rugăciune se începe consumarea mâncărurilor. În funcție de perioada liturgică, în timpul praznicului sunt servite mâncăruri cu carne sau de post. Mâncăruri populare sunt: sarmalele, supa de pui, peștele, cârnații, brânza, diverse salate. În Bucovina nordică atrage atenția obiceiul de a pregăti grâu – colivă (în Polonia această mâncare este cunoscută cu denumirea împrumutată de la ucraineni – kutia), o mâncare asociată ca fiind una de bază pe masa din Ajunul Crăciunului și fără de care în multe case, inclusiv în cele ale polonezilor din Bucovina, e greu de imaginat masa din Ajunul Crăciunului. În Bucovina nordică încă se mai pot asculta povestiri despre amintirea celor răposați în Ajunul Crăciunului. Această tradiție, aproape uitată în Polonia, este încă vie printre locuitorii Bucovinei. Conform vechiului obicei, la praznicul de după înmormântare, la fel ca la masa din Ajunul Crăciunului, grâul este prima mâncare servită. Praznicul nu încheie relația cu cel răposat. După moartea cuiva apropiat, familia poartă doliu. Durata și modul cultural de exprimare a acestuia depind de sex și de gradul de rudenie. Semnul vizibil este culoarea neagră, denumită doliu. Dacă moare cineva apropiat din familia logodnicilor, atunci fie se amână nunta pentru o altă dată, fie mirii nu dansează și nu cântă la nunta proprie.

În mediul în care trăiesc polonezii din Bucovina au apărut elemente ale obiceiului ortodox numit pomană, asociat cu dăruirea și rugăciunea pentru sufletul celui răposat. În practică, pomana înseamnă un mic cadou oferit, mai ales sub forma unor pachete de mâncare sau a unui prosop nou, câteodată chiar obiecte de uz, iar cel care le primește trebuie să se roage pentru sufletul răposatului. Trebuie menționată dimensiunea socială a acestui obicei. Se bazează pe schimb și presupune crearea unor legături puternice. Donatorul, beneficiarul și răposatul încep să fie legați printr-un fir subtil, care depășește dimensiunea lumii sociale actuale. Pomana se oferă în ziua înmormântării, patruzeci de zile mai târziu și la aniversările ulterioare ale decesului. Adeseori este practică la cimitir. Se obișnuiește ca mâncarea dăruită, sucurile și alcoolul să fie consumate pe loc la cimitir. Astăzi, interlocutorii polonezi justifică datul de pomană prin chestiuni practice (ca participanții la înmormântare care au venit de departe să nu se întoarcă flămânzi acasă). Demult, inclusiv în comunitățile poloneze, exista obiceiul de a da de pomană la cimitir; invitarea la prânz la restaurant este o practică apărută în ultimii zece-douăzeci de ani. Obiceiul de a da de pomană este binecunoscut în comunitățile poloneze din Bucovina și practicat mai ales în afara enclavelor poloneze – în localitățile unde polonezii formează o comunitate mică sau trăiesc disparat (câteva zeci de familii în toată localitatea).

Caracterul și desfășurarea ritualului de înmormântare în Bucovina secolului al XX-lea au fost puternic influențate de contextul istoric, de situația socială și politică, de procesele largi de modernizare, care au fost consecința dezvoltării medicinei, tehnicii, sistemelor de comunicații ș.a.m.d. În secolul al XX-lea, în viața polonezilor din Bucovina au apărut noi forme de luare a ultimului rămas bun, care au modificat modelul tradițional sau au constituit o alternativă la acesta. Un factor decisiv care a influențat nu numai ritualul de înmormântare, dar și întreaga viață religioasă a locuitorilor Bucovinei (mai ales în partea nordică, sovietică) a fost comunismul. Au apărut noi ceremonii funerare, care nu aparțineau niciuneia dintre tradițiile bucovinene și care celebrău amintirea răposatului în conformitate cu ideile ateiste. Una dintre caracteristici era prezența muzicii. Analiza interviurilor și a fotografiilor făcute la înmormântare, care ocupă o mare parte din albumele de familie, indică prezența incidentală a muzicii în timpul înmormântării. Conform tradiției, muzica îl însoțea pe muzicant pe ultimul drum. În afară de aceasta, prezența muzicii la înmormântare este asociată de membrii comunității poloneze din Bucovina ca fiind unul din elementele înmormântării laice. Ceremoniile laice introduse în secolul al XX-lea în viața socială imitau într-o anumită măsură înmormântările tradiționale¹⁶. Muzica era cea care crea o anumită stare de spirit și ajuta la implicarea spirituală, dintr-un anumit punct de vedere înlocuind rugăciunea. Însă, ceremoniile respective nu sunt considerate de către interlocutori ca fiind tradiționale pentru comunitățile lor. Un alt factor care a influențat atitudinea față de

¹⁶ Tadeusz Maciej Ciołek, Jacek Ołędzki, Anna Zadrożyńska, *Wyrzeczyisko. O świętowaniu w Polsce*, Warszawa, Wydawca „Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza”, 1976, p. 242–245.

moarte și obiceiurile funerare este biserica romano-catolică. Credițele și practicile care nu sunt conforme cu doctrina acesteia dispar treptat. Printre ele se numără obiceiurile împrumutate de la vecinii ortodocși sau obiceiurile populare arhaice (de exemplu, obiceiul de a arunca bani în mormânt, pomana la cimitir, prezența alcoolului la ultimul rămas bun, lubek).

Alți factori care au modificat semnificativ obiceiurile funerare ale polonezilor din Bucovina sunt progresul tehnologic și dezvoltarea cunoștințelor. În ultimele decenii, la fel ca în alte părți ale Europei, moartea este formalizată și instituționalizată. Treptat, în viața de familie și a comunității locale intră noi elemente ale scenariului legat de pregătirile de înmormântare. În jurul persoanei muribunde sau deja decedate apare, de obicei, medicul. În ultimii ani acesta îndeplinește și rolul unui funcționar public, care trebuie chemat pentru a constata decesul fără participarea terților. Până la sosirea acestuia, corpul nu trebuie mișcat (fapt aflat în contradicție cu tradiția de a se ocupa de trup imediat după deces). Adeseori, anumite aspecte legate de organizarea înmormântării sunt încredințate firmelor profesionale (de exemplu, realizarea sicriului, transportul răposatului, organizarea pomenii). În comunitățile studiate a apărut ideea de construire a unei capele la cimitir, unde corpul celui răposat ar putea fi ținut până la înmormântare. Acest tip de activități mărește distanța dintre cel decedat și lumea celor vii¹⁷. Moartea și obiceiurile legate de ea își pierd treptat caracterul tradițional, familial. Moartea, la fel ca în Occident, încetează să fie un eveniment local, este separată de viața socială și transferată în sfera privată. Însă, formele tradiționale ale obiceiurilor legate de aceasta pot fi observate în continuare în practicile polonezilor care locuiesc în Bucovina.

¹⁷ Philippe Ariès, *Rozważania*, p. 34.

